

SALVAREA OBIECTELOR DE PATRIMONIU DE LA MĂNĂSTIRILE DIN ZONA NEAMȚULUI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL³³¹

Elena-Diana SPIRIDON

Drd., Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava, România

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9534-2705>

Motto: „(...) Oriunde am fi, oricum am fi,
suntem hotărâți să mergem până la capăt.”
Nicolae Iorga³³²

Summary

This report aims to approach a page in Romanian history about the situation of the national treasury sent to Moscow during the First World War, but also of the heritage objects of the monasteries in the Neamț area. The Romanian Orthodox Church was an active participant, within its competences, in the War of National Unification. The events happened in September 1916, in the southern part of the country, made all public and private institutions pack their valuable goods to ship them to Iasi. The political situation, in which our country was at that time, endangered the country's patrimony, and it was decided that for the good preservation of the church odors to gather them all. AlexandruTzigara-Samurcaș, director of the Carol I National Art Museum, was delegated to fulfill this order.

Regarding the patrimony objects collected from the monasteries from the Neamț region, goods that became part of the treasury, we can mention some episodes spent at the monasteries.

On October 14, 1916, he arrived at the Vărativ Monastery, where all the odors and adornments had been put in two hiding places built in the church tower. He arrived at the Neamț Monastery on the same day. At that time Archimandrite MitroforMeletieNicuță was abbot, who refused to comply with the order, under the pretext that he needed a release from the Metropolitan Church of Moldova. Samurcaș then went to Secu Monastery, where he had a new surprise. Here, the abbot of the monastery, Archimandrite IlarionBălăiță, had already sent the patrimony objects in three boxes to the Metropolitan Church, but without a receipt, which made AlexandruTzigara-Samurcaș suspicious.

AlexandruTzigara-Samurcaș returns to Bucharest on October 17 and reports to the sovereign that the mission was accomplished. He had been to the monasteries of Slatina, Agapia, Vărativ, Neamț and Secu. Three days later, he went to Oltenia.

All the patrimony objects taken from the monasteries were placed in seven boxes, the textile objects from the religious patrimony were deposited in a special box, being taken on November 3, 1916 to the Metropolitan Church of Iași. Two boxes contained the goods from the monasteries of Moldova, four those from Oltenia, and one contained the vestments and the liturgical embroidery.

³³¹ Acest referat a primit sprijin financiar prin proiectul intitulat “DECIDE - Dezvoltare prin educație antreprenorială și cercetare inovativă doctorală și postdoctorală”, Cod proiect POCU/380/6/13/125031, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Capital Uman 2014 – 2020”.

³³² Extras din discursul rostit de Nicolae Iorga în Adunarea deputaților, la 14/27 decembrie 1916, invitând la rezistență împotriva armatelor ocupante. – Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. II., București : Editura Politică, 1981, p.158.

Keywords: *First World War, Monasteries of Moldova, patrimony objects, treasure, Alexandru Tzigara-Samurcaș.*

Imediat după declanșarea primei conflagrații mondiale, obiectivul unificării naționale a absorbit viața politică, activitatea diplomatică constituind principala preocupare a conducerii statului și a opiniei publice. În acel moment, întreaga societate românească, atât familia regală cât și clasa politică, era profund divizată în tabere ce susțineau fie neutralitatea, fie intrarea în război de partea uneia sau alteia dintre cele două alianțe politico-militare aflate în conflict. În anul 1914, Regele Carol I va convoca imediat un Consiliu de Coroană la Sinaia. În cadrul acestui consiliu se hotărăște neutralitatea României față de război, astfel s-a evidențiat faptul că România nu putea să intre în război, în acel moment existând rațiuni de ordin moral și material. Cu excepția omului politic P.P.Carp³³³, un prieten al regelui Carol I și apropiat al lui Alexandru Marghiloman, care a ținut o prelecțiune pentru intrarea României în război, pledoaria fiind de partea Puterilor Centrale, ceilalți participanți de la Consiliul de Coroană au fost de acord cu poziția de neutralitate.

Neutralitatea României a fost influențată și de declararea neutralității Italiei, cele două țări au încheiat un acord la 10/23 septembrie 1914, acordul a fost reînnoit la 24 ianuarie/ 6 februarie 1915, la București. Acordul convenea ca cele două state să acționeze solidar pentru apărarea comună, în eventualitatea unui atac din partea Austro-Ungariei. Poziția de neutralitate a țării noastre a durat până la 15/28 august 1916, atunci când trupele române, alăturate Antantei, au trecut munții în Transilvania, cu scopul de a realiza „unirea românilor de pe cele două părți ale Carpaților”³³⁴.

14/27 august 1916³³⁵ este ziua în care s-a convocat un Consiliu de Coroană, la Cotroceni, unde în urma discuțiilor, s-a obținut adeziunea tuturor participanților. În cadrul consiliului s-a hotărât intrarea României în Primul Război Mondial, alături de Antanta.

³³³Constantin Claudiu Cotan, *Biserica Ortodoxă Română în timpul Primului Război Mondial*, București: Editura Basilica, 2018, p.189.

³³⁴Extras din „*Proclamația către țară*” a Regelui Ferdinand din 15/28 august 1916: „(...) Ziua așteptată de veacuri de conștiința națională, ziua unirii lui.(...) După vremi îndelungate de nenorociri și grele încercări, înaintașii noștri au reușit să întemeieze statul roman prin Unirea Principatelor, prin războiul independenței, prin munca lor neobosită pentru renașterea națională. Astăzi, ne este dat nouă să întregim opera lor, închegând pentru totdeauna ceea ce Mihai Viteazul a înfăptuit numai pentru o clipă: unirea românilor de pe cele două părți ale Carpaților. De noi atârnă astăzi să scăpăm de sub stăpânirea străină pe frații noștri de peste munți și de pe plaiurile Bucovinei, unde Ștefan cel Mare doarme somnul de veci. În noi, în vitejia noastră, stă puțința de a le da dreptul, ca într-o României întregită și liberă, de la Tisa până la Mare, să propășească în pace, potrivit destinelor și aspirațiilor gîntei noastre.(...)” - Ion Bulei, *Românii în secolele XIX-XX. Europeanizarea*, București: Editura Litera, 2011, p. 131.

³³⁵Consiliul de Coroană de la Cotroceni, din 14 august 1916, a dezbătut și aprobat intrarea în război a României în Primul Război Mondial. În cadrul Consiliului s-a luat hotărârea ieșirii României din starea de neutralitate și participarea la război alături de Antantă, cu scopul realizării unității naționale. Deschizând ședința, regele Ferdinand a declarat: „Am convocat aici pe mai marii țării, nu ca să le cer un sfat, ci ca să le cer sprijinul. Văd situația în așa fel încât nu mai

E un lucru pe care trebuie să-l spunem cu toată sinceritatea și să nu ascundem acest fapt numai de dragul proiectului de unitate națională. Proiectul de unitate națională³³⁶ este una și pregătirea României pentru război este alta. România a fost nepregătită și în plan material, la înzestrarea armatei, și nepregătită în privința deciziilor luate de liderii militari sau politici.

Comunicarea de față își propune să aducă în atenție o serie de documente inedite cu privire la acțiunile de protejare a bunurilor și a obiectelor de patrimoniu a mănăstirilor din zona Neamțului, în urma demersurilor de inventariere, întreprinse în timpul Primului Război Mondial, spre a fi trimise împreună cu tezaurul B.N.R. la Moscova.

Chestiunea bunurilor de patrimoniu din mănăstirile din zona Neamțului au rămas sub forma unor povești cuprinse în mister pentru o perioadă lungă de timp. Miza textului este de a prezenta procese-verbale încheiate între reprezentanții statului și cei ai Bisericii, fără a uita însă de efectele lor.

Prinsă în cleștele de foc al celor două alianțe, Antanta și Puterile Centrale, datorită slabei dotări militare și lipsei sprijinului aliat promis, cu tot eroismul ostașilor săi, la jumătatea lui noiembrie 1916, România a pierdut Dobrogea, Oltenia, iar capitala a ajuns în prag de înstrăinare. Fiindcă la 11/24 noiembrie 1916 armatele inamice au trecut Dunărea și erau aproape de București, Consiliul de Miniștri a hotărât transferarea reședinței la Iași. Ca efect, sâmbătă, 12/25 noiembrie, ministerele și autoritățile centrale, cu zestrea și funcționarii superiori, îmbarcați în trenuri, au pornit spre Moldova.

Pe 6 decembrie 1916 armata germană intra în București. Regele Ferdinand I, Regina Maria și ceilalți membri ai Familiei Regale, împreună cu Guvernul și cu Parlamentul au plecat în refugiu la Iași. În același timp s-a pus în aplicare strămutarea sediului central al Băncii Naționale a României la Iași, ca urmare tezaurul B.N.R. era evacuat la Iași.

Sub presiunea evenimentelor, autoritățile se refugiază în Moldova, capitala țării fiind mutată la Iași, iar prin decretul nr.3120 s-a hotărât strămutarea sediului B.N.R la Iași prin care se decreta:

putem rămâne în neutralitate; de aici înainte victoria Puterilor Centrale este exclusă; guvernul meu, care crede și el că a venit momentul să începem războiul, a și avut o consfătuire cu unul din guvernele beligerante”.

Au mai luat cuvântul și Ion I.C. Brătianu, cu acest prilej, acesta a amintit că „Într-o vâltoare ca aceea a actualului război, în care harta lumii se prefăce, o țară ca a noastră nu poate să rămână neutră până la capăt. Se impune să ieșim din neutralitate, având drept ideal unitatea națională, căci cine știe dacă în decursul veacurilor vom găsi un prilej atât de prielnic ca cel de azi”. După încheierea Consiliului, Regele Ferdinand a adresat tuturor participanților cuvintele „Domnilor, cu Dumnezeu înainte!”, după care, urmat de principele moștenitor Carol, a părăsit sala. – Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, București: Editura Enciclopedică, 2015, p.53-87.

³³⁶Scopul intrării României în războiul pentru reîntregirea neamului a fost subliniat de Barbu Ștefănescu Delavrancea, în ședința Academiei Române din 2 septembrie 1916, în discursul „Războiul și datoria noastră”: „Noi nu am intrat în război în haosul acestui măcel pentru cuceriri, ci pentru dezrobiri (...). Noi nu vrem ce nu este al nostru, ci vrem unirea cu frații noștri din Ardeal, din Banat și din Bucovina (...). Vrem Carpații cu podișul lor, unde ne-a așezat împăratul Traian ca să fim veghe și strajă civilizației române hoardelor de barbari năvălitori (...). Noi nu ne croim cu sabia o patrie nouă, ci ne-o întregim (...)” - Ion Bulei, *op.cit.*, p. 247.

„Art.1. Sediul central al Băncii Naționale a României, pe ziua de 15 noiembrie 1916, se strămută de la București la Iași.

Art.2. Toate operațiunile care, după legea și statutele Băncii, se făceau la București, se vor face la Iași, unde va fi sediul Consiliului General și al celui de Administrațiune. La București se vor face numai operațiunile ce va hotărî Administrațiunea Centrală a Băncii.

*Art.3. Ministrul nostru secretar de stat la Departamentul justiției, este însărcinat cu executarea acestui decret*³³⁷.

Capitala Moldovei a devenit, astfel, capitala de război a României. Pe lângă autoritățile centrale, către fosta capitală a Moldovei a pornit și mare parte din protipendada capitalei, adică numeroși oameni de cultură, gazetari, bancheri și moșieri din provinciile ocupate, dar și mulți oameni obișnuiți, fugăriți de consecințele războiului. Cuprinsă de panică, populația din Oltenia, Muntenia și Dobrogea a luat drumul exilului. Mii de români, fie femei, copii, bătrâni, sănătoși sau bolnavi, cu toții, au pornit cu căruța sau pe jos, pentru a nu cădea în mâna invadatorilor. Toți se îndreptau spre Moldova, fără să știe către ce localitate anume. Un nou guvern se forma în refugiu în data de 11/24 decembrie 1916.

Moldova devenise un imens adăpost izolat, cu toate școlile prefăcute în spitale și infirmerii, cu drumurile înecate de cârdurile fără sfârșit ale carelor și căruțelor cu refugiați gemând de durere și foame, cu liniile ferate blocate de mulțimea vagoanelor și a trenurilor, transformate în depozite pe roți, pline de utilaje, materiale și mașini smulse, la viteză, din fabricile părăsite. Drumurile și șoselele erau pline de convoaie nesfârșite de care și căruțe, trăsuri, cupeuri și docare.

Această situație grea pentru țară pune în discuție mutarea tezaurului românesc la Moscova. Pentru cei mai mulți dintre români, tezaurul înseamnă aurul Băncii Naționale a României. și totuși, acesta reprezintă mai puțin de o zecime din valoarea bunurilor evacuate în Rusia în 1916 și 1917.

Românii au expediat atunci tezaurele Băncii Naționale și ale Casei de Depuneri și Consemnațiuni, ale băncilor private și ale instituțiilor publice, bijuteriile Coroanei, cele mai importante obiecte de artă din muzee și colecțiile private, odoarele mănăstirești, colecțiile numismatice, arhivele statului, arhivele diplomatice, manuscrisele, cărțile rare, în fine, tot ce reprezintă, ca patrimoniu, identitatea națiunii române, începând cu secolul al XVI-lea, dar și foarte multe colecții particulare. La acest tezaur s-au adăugat și cele mai importante dintre obiectele bisericesti de valoare strânse din mănăstirile și bisericile importante din Moldova, Oltenia și Muntenia.

Biserica Ortodoxă Română a fost participantă activă, în limita competențelor ei, la Războiul de Întregire Națională. După pierderea regiunilor din sudul țării și retragerea administrației

³³⁷ „Monitorul Oficial”, nr.189 din 20 nov. 1916.

românești la Iași, din partea Bisericii Ortodoxe Române o poziție aparte a avut Mitropolia Moldovei și Sucevei³³⁸. Evenimentele desfășurate la finalul anului 1916 i-au adus la acel moment, mitropolitului Moldovei, preotului Pimen Georgescu³³⁹, poziția principală în cadrul ierarhiei Bisericii naționale, deoarece mitropolitul primat de la București³⁴⁰ a rămas în teritoriul ocupat.

Gândul că va fi un război de durată a determinat Consiliul de Miniștri să ia unele hotărâri legate de inventarierea materiilor prime, între care și cea a metalelor ce se găseau în mănăstiri sau biserici.

În timpul luptelor de la Turtucaia, înțelegând că se conturează o catastrofă, arheologul Vasile Pârvan decide să pună la adăpost colecțiile muzeului³⁴¹, fiind primul care ia o astfel de hotărâre, fără să mai aștepte o decizie oficială a guvernului. Obiectele prețioase sunt împachetate în patru lăzi, trei de lemn, „conținând aurării și odoare bisericești”, și una de fier, în care se afla Tezaurul de la Pietroasa³⁴² și apoi sunt transportate la Casa de Depuneri și Consemnațiuni (C.D.C.), care îi eliberează două recipise³⁴³. Tezaurul de la Pietroasa este evaluat de Vasile Pârvan la 3 milioane de lei aur. Inventarul este întocmit riguros, fiind redocumentat în martie 1917, la Iași.

Panica din țară devenise tot mai mare. Istoricul Constantin Moisil³⁴⁴ tocmai terminase, după cinci ani de muncă asiduă, întocmirea registrului-inventar al colecțiilor Cabinetului Numismatic al Academiei Române. La sfârșitul lunii august 1916, pe când se afla mobilizat în Regimentul „Mihai Viteazul”, este convocat de urgență la sediul Academiei Române. În cursul nopții, platourile pe care

³³⁸ În prezent Mitropolia Moldovei și Bucovinei.

³³⁹ Pimen Georgescu a fost supranumit „mitropolitul războiului” sau „mitropolitul reîntregirii neamului românesc”, datorită acțiunilor sale din timpul Primului Război Mondial.

³⁴⁰ Conon Arănescu-Donici, cleric român ce a deținut funcția de mitropolit-primat al Bisericii Ortodoxe Române în perioada 1912-1918. Născut pe meleaguri nemțene și-a început chemarea către viața monahală la Mănăstirea Neamț. În 1912 a fost ales în demnitatea cea mai înaltă din cadrul Bisericii Ortodoxe Române din acele vremuri, cea de Mitropolit-primat al României.

Chemat la această înaltă slujire, ierarhul avea să înfrunte vremuri tulburi. Europa era în clocot, după doar doi ani a început prima mare conflagrație a lumii. În a doua jumătate a anului 1916, în urma ocupării capitalei și în urma refugiului la Iași, ierarhii munteni, ca și mulți preoți și călugări atașați de populația oropsită și înfricoșată de noua postură în care se afla țara, au ales să rămână locului, dedicându-se unei misiuni cu totul impresionantă – slujirea poporului.

³⁴¹ Arheologul Vasile Pârvan fiind, la momentul respectiv, directorul Muzeului Național de Antichități, a avut o contribuție asupra patrimoniului arheologic dobrogean.

³⁴² Tezaurul de la Pietroasa, numit de cei care l-au descoperit „Cloșca cu pui de aur”, datorită fibulelor în formă de pasăre, are în prezent 12 piese, cu o greutate totală de 19,820 kilograme de aur. Piesele care îl compun sunt: o fibulă mare în formă de vultur, care poartă pe piept marele caboșon oval, mărginit simetric în cruce de patru cabosoane mici și rotunde; o fibulă mică; două fibule mijlocii; o tavă; o cană oenochoc; o pateră; două coșulețe poligonale; un colan cu inscripție; un colan simplu; un colan cu balama. Din 1971, tezaurul se găsește la Muzeul Național de Istorie a României din București. - Marcel Ciucă, *Tezaurul de la Pietroasa*, București: Editura Saeculum I.O., 2010, p. 65.

³⁴³ Dovadă (adeverință oficială) prin care se confirmă primirea obiectelor spre depozitare. <http://www.romania-actualitati.ro/tezaur-pietroasa-si-guarazar>, accesat în data de 29 mai 2021.

³⁴⁴ Constantin Moisil a deținut funcția de director al Cabinetului Numismatic de la Academia Română, în cadrul căruia și-a consacrat principalele sale eforturi organizării și dezvoltării colecțiilor numismatice, începând cu operațiile de inventariere a fondurilor vechi, dar a contribuit și la creșterea colecțiilor. Aceste colecții au ajuns să reprezinte un neprețuit tezaur al țării noastre. – Octavian Iliescu, *Rolul lui Constantin Moisil în organizarea și dezvoltarea Cabinetului Numismatic de la Biblioteca Academiei*, în *Studii și Cercetări de Bibliografie*, 1969, 11, p. 177-180.

se păstrau monedele sunt vărsate în saci. Toate colecțiile Cabinetului, peste 30 000 de piese, sunt trimise în grabă la Iași.

În septembrie, toate instituțiile publice și private împachetează bunurile de valoare pentru a le expedia la Iași. Dar ce se întâmplă cu bunurile de patrimoniu de la mănăstiri? Nimeni nu se gândise în această privință.

În 10 octombrie 1916, la aniversarea a doi ani de la urcarea la tron a regelui Ferdinand I, Alexandru Tzigara-Samurcaș³⁴⁵, un personaj destul de apropiat al Casei Regale, este invitat la dejun la Cotroceni. Paradoxal, suveranul, îngrijorat nu de apropierea trupelor germane, ci de „*cotropirea tot mai insistentă a trupelor rusești*”³⁴⁶ și „*temându-se ca ei, cunoscând valoarea odoarelor noastre bisericești, să nu și le însușească*”³⁴⁷, îl întreabă pe Alexandru Tzigara-Samurcaș dacă nu ar consimți să le salveze, „*începând cu locașurile din Moldova, cele mai expuse unei cotropiri moscovite*”³⁴⁸. Alexandru Tzigara-Samurcaș a acceptat. A doua zi, principele moștenitor Carol îl conduce la Casa Școalelor, unde îi înmânează ordinul permanent nr. 30 al șefului Marelui Cartier General, semnat de generalul Dumitru Iliescu, prin care este însărcinat „*a inventaria și transporta tezaurele mănăstirilor din țară*”³⁴⁹. Ca mai apoi să le pună la adăpost în București, urmând ca apoi să le fotografieze, eticheteze și inventarieze.

Situația politică, în care se găsea țara noastră la aceea dată, puna în pericol patrimoniul țării, și s-a decis ca pentru buna păstrare a odoarelor bisericești să se adune toate. Aceasta se făcea printr-un ordin al Marelui Cartier General, nr. 30 din 11 octombrie 1916, care prevedea „*inventarierea și transportarea tuturor tezaurelor mănăstirești*”³⁵⁰. Pentru îndeplinirea acestui ordin a fost delegat Alexandru Tzigara-Samurcaș, director al Muzeului de Artă Națională Carol I din București.

Sarcina încredințată lui Alexandru Tzigara-Samurcaș avea în vedere inventarierea și transportul în siguranță a obiectelor de artă, de valoare, ale bisericilor și mănăstirilor din regiunile Muntenia și Moldova. În ziua de 12 octombrie 1916, după ce intră în posesia permiselor redactate în limbile română și rusă, și după ce i se repartizează un soldat cunoscător al limbii inamicilor,

³⁴⁵ La 1 octombrie 1906 Al. Tzigara-Samurcaș este numit director al Muzeului etnografic, de artă națională, artă decorativă și artă industrială, devenit, în 1915, Muzeul de artă națională Carol I. De la început, Al. Tzigara-Samurcaș își organizează muzeul pe baze științifice moderne. Achizițiile pe care le face duc la sporirea considerabilă a colecțiilor. El devine chiar prefect al Poliției Capitalei, în timpul ocupației inamice (30.11.1916-12.01.1918 și 08.05- 01.11.1918), însă faptele sale au fost ulterior apreciate ca gesturi de trădare.

³⁴⁶ Gheorghe Radu, *Un veac de la Marea Unire, contribuția județului Neamț la întregirea neamului*, Piatra-Neamț: Editura Cetatea Doamnei, 2018, p. 66.

³⁴⁷ Ibidem, p. 66-67.

³⁴⁸ Meletie Nicuță, Arhimandrit Mitrofor, *Istoria Sfintei Monastiri Neamțu în timpul Marelui Război 1916-1918*, Tipografia Mănăstirii Neamțu, 1927, p. 6.

³⁴⁹ Ibidem, p. 8.

³⁵⁰ Gheorghe Radu, *op. cit.*, p. 67-68.

Alexandru Tzigara-Sumurcaș³⁵¹ pleacă la drum, fiind însărcinat cu inventarierea obiectelor bisericești care se găseau în mănăstiri și biserici pentru a fi salvate din calea războiului, pentru a nu fi distruse sau furate.

Primul lăcaș inventariat a fost Mănăstirea Slatina, din județul Suceava, aceasta este una dintre cele mai mari și vechi mănăstiri ortodoxe din nord-estul țării noastre. La mănăstirea Slatina, scoate tezaurul din tainița zidită în paraclisul bisericii Sf. Nicolae, unde îl ascunseseră călugării, pentru că „*se vedeau perfect urmele tencuielii cele noi*”³⁵². Pentru ridicarea odoarelor bisericești s-au întocmit procese-verbale.

Referitor la obiectele de patrimoniu strânse de la mănăstirile din zona Neamțului, bunuri ce au intrat în componența tezaurului, putem aminti câteva episoade petrecute la mănăstirile din zonă.

De altfel, despre misiunea sa Alexandru Tzigara-Sumurcaș amintește și el, în memoriile sale, pomenind și de greutățile întâmpinate.

La 14 octombrie 1916 ajunge la Mănăstirea Văratice, unde toate odoarele și podoabele fuseseră ascunse în două tainițe zidite în turnul bisericii. Alexandru Tzigara-Sumurcaș constată că bunurile sunt perfect disimulate și „*prezintă garanțiile cerute*”³⁵³, așa că nu se atinge de ele. După cele notate de el în raport³⁵⁴, se precizează că oricum obiectele nu erau mai vechi de 1785, așa că valoarea lor artistică și istorică este redusă.

Alexandru Tzigara-Sumurcaș a încheiat și la Mănăstirea Agapia un proces-verbal întocmit în urma vizitei sale³⁵⁵. Apar o serie de neînțelegeri între stareța Mănăstirii Agapia Epraxia Demi³⁵⁶ și Alexandru Tzigara-Sumurcaș pe durata vizitei.

Conducerea Mănăstirii Agapia înaintează Mitropolitului Pimen Georgescu o informare cu privire la vizita lui Alexandru Tzigara-Sumurcaș³⁵⁷. Stareța mănăstirii amintește de inventarierea obiectelor de patrimoniu și ridicarea acestora spre a fi trimise la Iași. Deși, „*la prima dată m-am opus spunând că nu am Ordinul Înalt Prea sfinției Voastre*”³⁵⁸, stareța amintește în înștiințarea sa

³⁵¹ Alexandru Tzigara-Sumurcaș va relua toată poveste mult mai târziu, în detaliu, la cererea mareșalului Ion Antonescu, atunci când acesta devenise foarte interesat de tezaur și se credea că armata română va ocupa Moscova.

³⁵² O parte din obiectele ridicate de Alexandru Tzigara-Sumurcaș de la Mănăstirea Slatina sunt amintite în memoriile sale. S-au ridicat două candelice mici de argint, cristelnița de argint, o perdea cusută cu fir de la uțile împărătești, un taler mic de argint. - Alexandru Tzigara-Sumurcaș, *Memorii*, vol. III, București: Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1991, p. 97.

³⁵³ Vizita lui Alexandru Tzigara-Sumurcaș la Mănăstirea Văratec este consemnată de stareța mănăstirii, monahia arhim. Zenaida Racliș în lucrarea sa întocmită în anul 1932, împreună cu arhimandritul Evghenie Ungureanu, fostul stareț al Mănăstirii Neamț. – Evghenie Ungureanu, arhim., Zenaida Racliș, arhim., *Istoria Mănăstirii Văratec, în anul mântuirii 1932.*, Tipografia Sf. Mănăstiri Neamțu, 1932, p.81.

³⁵⁴ S.J.N.A.N., Fond *Mănăstirea Văratec*, dosar 18/1916, f. 24.

³⁵⁵ Conform anexei 1, Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei (AMMB), dosar 81/1916, vol. I, f. 254.

³⁵⁶ Epraxia Demi (1832-1926) a fost stareța Mănăstirii Agapia pe durata Primului Război Mondial, s-a implicat în transformarea mănăstirii în orfelinat, îngrijind peste 400 de copii. Epraxia Demi este originară din Tighina (Basarabia), a fost stareța mănăstirii în două perioade, între anii 1904-1908 și 1912-1926. – Ionichie Bălan, arhimandrit, *Patericul românesc*, ediția a VI-a, Vinători-Neamț: Editura Mănăstirea Sihăstria, 2011, p.533.

³⁵⁷ Constantin Claudiu Cotan, *op.cit.*, p.209.

³⁵⁸ Ibidem, p.210.

că Alexandru Tzigara-Samurcaș nu a ezitat să amintească că va ridica obiectele folosind forța și că este însărcinat a transporta aceste obiecte de la mănăstiri la Iași, ca apoi să le predea la Mitropolie.

În aceeași zi, Alexandru Tzigara-Samurcaș ajunge la Mănăstirea Neamț. La acea vreme fiind stareț Arhimandritul Mitrofor Meletie Nicuță³⁵⁹, un călugăr evlavios și pașnic, care a rămas în istorie ca un devotat monah, față de Biserică, de Chiriarih, și fidel prevederilor canonice, prin care se arată că starețul este păstrătorul averilor mănăstirești împreună cu ceilalți monahi rânduiți în administrație, și nu poate înstrăina nimic din averea mănăstirii. Mitropolia din Iași a cerut mănăstirilor prin ordinul circular nr. 2287 din 13 iulie 1916, ca obiectele sacre, documentele și manuscrisele mănăstirești să nu fie înstrăinate sub nicio formă, indiferent de persoana care făcea o astfel de solicitare. Mitropolitul Pimen specifică în ordinul său că doar în urma unei înțelegeri între Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Casa Bisericii și Sfânta Mitropolie, comunicată mănăstirilor, se vor putea ridica obiectele de valoare pe care le dețineau acestea. Ținând cont de acest ordin, starețul Meletie Niculiță de la Mănăstirea Neamț s-a opus acțiunii coordonate de Tzigara-Samurcaș. Starețul refuză să se conformeze ordinului, pretextând că are nevoie de dezlegare din partea mitropolitului Pimen Georgescu al Moldovei.

În tot acest timp starețul a prezentat ordinul Mitropoliei din 13 iulie 1916, care îi interzicea să cedeze obiectele de valoare pe care le deținea mănăstirea.

Văzând înverșunarea starețului pentru păstrarea tezaurului mănăstirii, Alexandru Tzigara-Samurcaș a telegrafiat la Marele Cartier General din Nord, la Bacău, comunicând despre opoziția întâlnită și cerând instrucțiuni.

Neobișnuit cu refuzurile, mai ales din partea unor călugări, Alexandru Tzigara-Samurcaș merge să îl întâlnească pe generalul Constantin Prezan, care îl trimite la mănăstire pe comandantul companiei de jandarmi rurali din județul Neamț³⁶⁰, în 16 octombrie. Vizita avea ca scop protejarea tezaurului mănăstirii, pentru paza căruia se pare că au fost trimiși și câțiva soldați de către Comandamentul Garnizoanei Piatra Neamț. Starețul Arhimandrit Mitrofor Meletie Nicuță a încercat să obțină acordul Mitropoliei din Iași, dar în lipsa unei astfel de aprobări, sub amenințarea arestării sale, a cedat tezaurul mănăstirii.

De fiecare dată, pentru a-și justifica acțiunile și pentru a nu încălca îndeplinirea Înaltului ordin, Alexandru Tzigara-Samurcaș încheie procese-verbale³⁶¹ în prezența starețului.

³⁵⁹ Mitrofor Meletie Nicuță este stareț al Mănăstirii Neamț între anii 1916-1919 și 1923-1924. Apoi îl întâlnim stareț la mănăstirea Secu între anii 1931-1933, având rangul de arhimandrit. Meletie Nicuță este de loc din satul Cârliși, jud. Neamț și a intrat în monahism la 21 noiembrie 1905. - Timotei Aioanei, arhimandrit, *Viețuitori din chinovia Neamțului în veacul al XX-lea, Biografii*, București : Editura Trinitas, 2008, p. 241.

³⁶⁰ Meletie Nicuță, *op.cit.*, p. 7-8.

³⁶¹ Arhiva Mănăstirii Neamț (AMN), luna octombrie 1916, proces-verbal, ridicarea odoarelor 1916, anexa 2.

Starețul s-a plâns mitropolitului Pimen Georgescu³⁶² de situația tensionată pe care a trăit-o la Mănăstirea Neamț, când la 14 octombrie 1916, Alexandru Tzigara-Samurçaș i-a cerut să predea tezaurul mănăstirii.

După episodul de la Mănăstirea Neamț, Alexandru Tzigara-Samurçaș pleacă apoi spre Mănăstirea Secu, unde are o nouă surpriză. Aici, starețul mănăstirii, arhimandritul Ilarion Bălăiță³⁶³, expediase „obiectele mai de preț”³⁶⁴ în trei lăzi la Mitropolie, dar fără chitanță, ceea ce îl face pe Alexandru Tzigara-Samurçaș suspicios. Ridică totuși două covoare-scoarțe vechi. În deceniile care vor urma, starețul Bălăiță va deveni o adevărată legendă în zonă pe baza acestui episod. Călugării vor aminti cum starețul și-a apărut cu mult curaj patrimoniul religios, înfruntând arestul și bătăile anchetatorilor, fără să trădeze locul de taină. Era însă o confuzie, cel care se opusese fusese arhimandritul Meletie Nicuță, starețul Mănăstirii Neamț³⁶⁵.

Din corespondența care s-a purtat cu Marele Cartier General reiese că starețul Meletie³⁶⁶ a încercat să păstreze tezaurul mănăstirii neștirbit, fiind supus la multe presiuni, dar cu toate acestea

³⁶² AMN, luna octombrie 1916. Conform procesului-verbal înaintat mitropolitului Pimen Georgescu, anexa 3.

³⁶³ Arhimandritul Ilarion Bălăiță a fost stareț al mănăstirii Secu între anii 1912 – 1925, conform documentelor din arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei. Amintirea acestui monah este exemplară: pe când toți forțau trimiterea tuturor pieselor de tezaur spre instabila Rusie, și „au început să se strângă, cu înfrigurare, toate bogățiile țării românești, spre a fi trimise la Moscova, un singur om n-a voit să cedeze valorile ce le avea sub privirea sa: starețul mănăstirii Secu, din județul Neamțului Așa au fost scăpate de la pieire odoarele acestei frumoase mănăstiri, între cari și acel vestit aer al lui Nestor Ureche, mare vornic al Țării de jos și al soției sale Mitrofana, din 1608, din zilele blagoslovitului Voievod Simion Movilă”. Timotei Prahoveanu, *Pagini vechi și noi din istoria Lavrei Neamțului*, București: Editura Basilica, 2018, p. 312.

³⁶⁴ „Când a venit panica și au început să se strângă, cu înfrigurare, toate bogățiile țării (...), spre a fi trimise la Moscova, un singur om n-a voit să cedeze valorile ce le avea sub privegherea sa: starețul mănăstirii Secu, din județul Neamțului. Așa au fost scăpate de la pieire odoarele acestei frumoase mănăstiri, între care și acel vestit aer al lui Nestor Ureche, mare vornic al Țării de Jos și al soției sale Mitrofana, din 1608 «în zilele blagoslovitului Voievod, Simion Movilă». Numele starețului care a văzut limpede și nu a avut încredere în Rusia țaristă, opunându-se cu hotărâre... ca să predea odoarele mănăstirii, este protosinghelul Ilarion Bălăiță.” - Mihail Gr. Romașcanu, *Tezaurul român de la Moscova*, București: Editura Saeculum, 2000, p. 44-45, apud: Alex F. Mihail, *Noi completări despre tezaurul de la Moscova. D.D. Pătrășcanu ne dă interesante amănunte.*, „Dimineața”, 27 iulie 1933, p.12.

³⁶⁵ Emilian Popescu, membru de onoare al Academiei Române, pune problema bunurilor bisericești din cadrul tezaurului: „O bună parte din tezaurul României depozitat la Moscova este formată din bunuri bisericești, atât cu valoare de metale prețioase, cât și cu valoare artistică, culturală și istorică. Toate aceste valori au fost duse la Kremlin, la Moscova, și s-au reîntors în mică parte în 1935 și în 1956. Nu dețin o evidență asupra a ceea ce a venit înapoi, ca să pot face o comparație cu ceea ce a plecat. Însă, aș dori să relev faptul că atunci când s-a hotărât ca bunurile acestea ale bisericii să fie luate și duse la Moscova, s-a întâmpinat o rezistență destul de puternică prin anumite mănăstiri românești”. Este prezentată atitudinea starețului Nemete Negoită (numele starețului din acea vreme este Meletie Nicuță) de la Mănăstirea Neamț sau a starețului Ilarion Bălăiță de la Mănăstirea Secu, aceștia ascunzând bunuri fără să le predea.

Astfel că la Mănăstirea Secu bunurile cele mai de preț au fost depuse într-o tainică construită la cinci metri adâncime sub sfânta masă sau valoroasa icoană a Maicii Domnului de la mijlocul secolului al XIV-lea, cea mai frumoasă icoană bizantină păstrată din acea perioadă, care a fost îngropată la circa șapte kilometri de Mănăstirea Neamț, într-un butoi, fiind salvată. Concluzionează Emilian Popescu: „Astfel de lucruri s-au întâmplat în mai multe zone ale țării, dar constatăm astăzi că cei care au reușit să rețină anumite bunuri au adus un mare serviciu țării și bisericii noastre”. - <http://luceafarul.net/banca-nationala-a-romaniei-in-timpul-primului-razboi-mondial>, accesat la data de 8 iunie 2021.

³⁶⁶ În „Revista istorică”, publicată de Nicolae Iorga, anul al XIV-lea, nr.4-6, aprilie-iunie, 1928, tipografia „Datina Românească”, Vălenii de Munte, p.125, se precizează că în lucrarea starețului Meletie Nicuță, *Istoria Sfintei Mănăstirii Neamțu în timpul marelui războiu, 1916-1918*, tipărită la Mănăstirea Neamț în 1927, ar fi menționate „lista obiectelor luate de la Mănăstirea Neamțului și pierdute în Rusia pe timpul marelui războiu o dă arhimanditul mitrofor Meletie

starețul nu a cedat decât după două zile, dar și atunci fiind arestat, apoi escortat la Piatra Neamț, de aici fiind trimis la Bacău, la Cartierul General. În arest starețul Meletie a stat patru zile. Alexandru Tzigara-Samurcaș este satisfăcut.

Tezaurul mănăstirii Neamț fusese scos din veșmântărie și ascuns într-una din odăile ferecate ale bibliotecii, într-o tainiță. Valoarea obiectelor ce s-au ridicat³⁶⁷ de către Alexandru Tzigara-Samurcaș este inestimabilă, având în vedere atât proveniența, vechimea și importanța lor istorică și artistică.

Anexa 4³⁶⁸ prezintă procesul-verbal încheiat la ridicarea obiectelor de patrimoniu religios de la Mănăstirea Neamț. Sunt suficient de amintit câteva obiecte ridicate de Samurcaș o Evanghelie, manuscris slavon din anul 1436, o Evanghelie, manuscris slavon din 1512, o Evanghelie, manuscris slavon din 1555, mai multe cruci cu filigran aurit, două cruci ferecate cu argint aurit, patru discuri ctitoricești, două cădelnițe de argint, un pahar de argint poleit, cinci cruci din anul 1791, o lingură a domnitorului Ștefan Tomșa, un covor oriental, Tetraevanghelul manuscris din 1429³⁶⁹, ce a fost scris de către eruditul monah al acelor vremuri Gavriil Uric³⁷⁰ și multe alte obiecte de o foarte mare importanță.

Iritat de atitudinea autoritară manifestată de Tzigara-Samurcași la mănăstirile din zona Neamțului, mitropolitul Pimen a adresat lui I. G. Duca, ministrului cultelor și instrucțiunii publice următorul protest: „În legătură cu cele arătate prin telegrama noastră Nr. 3568 din 20 octombrie a.c. avem onoarea a vă înainta raportul nr. 357 a.c. al prea cuviosului stareț al Mănăstirii Neamțu din care se și vede cum el, pentru îndeplinirea sarcinii sale de administrator și păstrător legal al

(Nicuță) – evanghelii din 1436, 1512, 1555, panaghieriu din 1502, cruci din 1558, 1560, epitaf din 1637, etc. - Timotei Prahoveanu, *op.cit.*, p. 314.

³⁶⁷Proces verbal încheiat la 15 octombrie 1916, de către Al. Tzigara-Samurcaș, delegat al Înaltului Ordin General al Armatei de Nord (nr.30 din 11 octombrie 1916), prin care era însărcinat „a inventaria și (...) a (...) transporta toate tezaurile mănăstirilor” se pare a le pune în siguranță în timpul Primului Război Mondial; Ridicarea odoarelor 1916.

Starețul de atunci al Mănăstirii Neamț, Arhim. Meletie Nicuță, a refuzat însă să se supună acestui ordin. - Arhim. Benedict Sauciuc, *Mănăstirea Neamț. Vatră de spiritualitate și cultură românească*, vol. I – Mănăstirea Neamț în perioada regimului comunist, Iași: Editura Doxologia, 2017, p.239.

³⁶⁸AMN, luna octombrie 1916, proces-verbal, ridicarea odoarelor de la Mănăstirea Neamț, de către Alexandru Tzigara-Samurcaș, anexa 3.

³⁶⁹„Tetraevanghelul de la 1429” sau „Evanghelia slavo-greacă”. Acum acest celebru manuscris se păstrează la biblioteca Bodleyană din Oxford.

³⁷⁰Monahul cărturar Gavriil Uric de la Neamț este cunoscut îndeosebi pentru „Tetraevangheliarele” copiate de el, cu scriere uncială artistică, căreia i se adaugă multe miniaturi de inspirație bizantină. Sunt celebre „Tetraevanghelul”, copiat în 1429, pentru doamna Marina, soția lui Alexandru cel Bun, astăzi păstrat la Oxford, și „Tetraevanghelul” păstrat la Muzeul Național de Artă din București, scris în 1436. A fost creatorul atelierului de miniatură de la Mănăstirea Neamț din timpul domnitorului Alexandru cel Bun. Smeritul monah Gavriil, socotindu-se nevrednic de sfânta preoție, și-a închinat anii vieții copierii de învățături și scrieri patristice, cât și filocalice. Căci era înzestrat de Dumnezeu cu multă știință de carte, cu o frumoasă scriere și cunoștea bine limbile greacă și slavonă și împodobește cărțile sale cu miniaturi dintre cele mai alese. Timp de aproape 40 de ani, monahul Gavriil Uric a copiat și a împodobit în Mănăstirea Neamț zeci de manuscrite.

Dintre acestea se mai păstrează astăzi doar câteva: „Evangheliarul”(1429), cu text slavon și grecesc și cu neegalate miniaturi; „Scara Sfântului Ioan Scărarul”, „Mărgăritarul Sfântului Ioan Gură de Aur” patru volume de „Sbornice”, cu extrase de învățături patristice și vieți de sfinți și altele, care călăuzesc sufletul pe calea mântuirii.

*avutul mănăstiresc a fost tratat și arestat, pentru că n-a voit să dea odoarele bisericesti, păstrate în mănăstire de veacuri unei persoane care n-avea nicio calitate legală...*³⁷¹.

Alexandru Tzigara-Samurcaș revine la București în 17 octombrie și îi raportează suveranului că misiunea este îndeplinită. Fusese la mănăstirile Slatina, Vărațic, Agapia, Neamț și Secu. Trei zile mai târziu, pleacă spre Oltenia. Alexandru Tzigara-Samurcaș avea să relateze, în 1941, că nu a ridicat decât *„acele odoare și odăjdii care, prin interesul lor istoric sau artistic, prezentau o valoare necontestabilă”*³⁷². El adăuga, cu oarecare naivitate, că nu a putut pune la adăpost și clopotele mănăstirilor, care prezentau *„și marea valoare a metalului lor, atât de important în vreme de război”*³⁷³.

În 30 octombrie 1916, Alexandru Tzigara-Samurcaș este convocat la I.G. Duca³⁷⁴, șeful său, ministrul cultelor și instrucțiunii publice, care are în grijă arhivele și muzeele. Alexandru Tzigara-Samurcaș îi prezintă ordinul Marelui Cartier, prin care este autorizat să ridice toate lucrurile de preț din mănăstiri și să le trimită în Moldova. I.G. Duca îi reproșează acestuia că Pimen Georgescu, mitropolitul Moldovei, s-a plâns că nu a fost înștiințat de această rechiziționare a tezaurilor mănăstirești, dar și despre neînțelegerile de la mănăstirile din Moldova. I.G. Duca îi ordonă că până în 2 noiembrie 1916 să transporte toate odoarele la Iași și să le depună la Mitropolia Moldovei. Apoi a luat măsuri pentru a asigura funcționalitatea ministerului său în condiții de război. Fiindcă de competența sa depindeau arhivele și muzeele, convoacă directorii din subordine, pe secretarul general al ministerului, pe administratorul Casei Bisericilor în capitala Moldovei, cu care redactează, mai întâi, lista obiectelor mai importante, după care acestea vor fi împachetate cu grijă și expediate la Iași³⁷⁵.

Alexandru Tzigara-Samurcaș este mâhnit că nu a putut documenta toate obiectele, din cauza grabei și a ordinului primit de la I.G. Duca. El își propusese să fotografieze și să inventarieze științific toate obiectele, *„cu transcrierea inscripțiilor de pe odăjdii”*³⁷⁶. Menționează că totuși a făcut câteva fotografii, fără însă a specifica numărul acestora și locul unde le-a arhivat. Chestiunea este deosebit de importantă, întrucât, dincolo de inventarele seci pe care le-a înregistrat în procesele-verbale la mănăstiri și biserici, nu existau alte date de identificare a odoarelor. Tot acest

³⁷¹ Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, dosar nr. 81/1916, *Războiul 1916-1918*, vol. I, doc. nr. 3687/3 noiembrie 1916, f. 121.

³⁷² Alexandru Tzigara-Samurcaș, *op.cit.*, p. 181.

³⁷³ Ibidem, p. 181-182.

³⁷⁴ Ion Gheorghe Duca, ministru al Cultelor și al Instrucțiunii publice în perioada Primului Război Mondial și unul dintre apropiații premierului Ion I.C. Brătianu.

³⁷⁵ În același efort de salvare a obiectelor de mare rezonanță pentru sentimentul de mândrie națională se numără și transferul, în anul 1916, a relicvei lui Mihai Viteazu, aflată într-o cutie de metal, frumos lucrată, depusă la Mănăstirea Dealu și așezarea ei în biserica Mitropoliei de la Iași. În vara anului 1944, osemintele lui Alexandru Ioan Cuza, aflate la Ruginoasa, vor fi transferate la Mănăstirea Curtea de Argeș, de teamă să nu cadă victimă războiului.

³⁷⁶ Alexandru Tzigara-Samurcaș, *op.cit.*, p. 182.

patrimoniul era, desigur, cunoscut în mănăstirile și bisericile de unde fusese ridicat, însă până a fost reluat procesul de identificare a doarelor au trecut câteva decenii.

Toate doarele au fost puse în șapte lăzi, obiectele textile de patrimoniu au fost depuse într-o ladă specială. Apoi toate au fost depuse în 3 noiembrie 1916 la Mitropolia din Iași. Două lăzi conțineau bunurile din mănăstirile Moldovei, patru pe cele din Oltenia, iar una conținea veșmintele și broderia liturgică. Lăzile erau legate cu cercuri de fier și sigilate cu două sigilii (sigiliul de ceară al Muzeului de Artă Națională și plumbi C.F.R.)³⁷⁷.

Gestul lui Al. Tzigara-Samurcaș l-a nemulțumit pe superiorul său fiindcă această măsură îngreuna operațiunea transferului tezaurelor muzeistice și arhivistice dar, așa cum vom vedea, a contribuit, conform părerii lui I.G. Duca, la pierderea acestora, „*Desigur, dacă Tzigara nu s-ar fi apucat să facă exces de zel și să se amestece acolo unde nu îl privea, mănăstirile noastre ar avea încă și azi, dacă nu în întregime, dar desigur în marea lor majoritate, doarele care au făcut bogăția și faima lor de-a lungul veacurilor.*”³⁷⁸

La Iași, lăzile sunt desfăcute și reîmpachetate, alături de alte obiecte bisericești. Alexandru Lapedatu³⁷⁹, care era secretarul Comisiei Monumentelor Istorice, actualizează inventarul, adăugând cinci lăzi cu obiectele bisericești de la biserica Trei Ierarhi și Mitropolia Moldovei, o ladă cu

³⁷⁷Printre valorile trimise în Rusia: „(...) o parte din arhivele statului și ale ministerelor, acte orășenești ale Brașovului, aduse la București ca să fie salvate, picturile lui Grigorescu și alte tablouri rare din pinacoteca statului și din muzeul Kalinderu, ...variantele gajuri ale Muntelui de Pietate, doarele mănăstirești din Moldova și Muntenia, prețioasele colecții ale Academiei Române, compuse din numeroase documente originale, 300 de pergamente cu peceți domnești, 25 de volume-manuscrise române și slavone, câteva tablouri în ulei, de mare valoare – printre ele și portretul lui Avram Iancu, făcut după natură de pictorul Rosenthal, unele rarități printre care și vestitele «Răspunsuri ale Mitropolitului Varlaam din 1645 la Catihismul calvinesc» – unicul exemplar cunoscut – , colecțiunile de medalii și monezi vechi moldovenești și muntenesti, strânse cu osârdie de Dimitrie Sturdza, precum și piesele rare ale muzeului nostru de Antichități, cuprinzând și vestita Cloșca cu pui de aur, singura urmă de trecere a goșilor pe la noi.” – Voicu Marian, *Tezaurul României de la Moscova: inventarul unei istorii de o sută de ani*, Colecția Istorie, București : Editura Humanitas, 2016, p.31.

³⁷⁸I.G. Duca, *Amintiri Politice*, vol. II, București: Editura Helicon, 1993, p. 72-73.

³⁷⁹Alexandru Lapedatu, în 1904 a fost desemnat ca secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice, devenind membru pe 12 august 1919. În iulie 1917, Guvernul l-a însărcinat să supravegheze transportarea la Moscova, cu așa-numitul „*tren al băncilor*”, a obiectelor aflate în patrimonial Ministerului Cultelor.

Lapedatu a stat în Rusia din august 1917 până în 5 ianuarie 1918, timp în care a ținut un jurnal. Drumul spre Moscova a fost plin de peripeții. Conform Jurnalului său, în ziua plecării, „*înșoțorii au aflat că au un vagon mai puțin, de era să rămână peste noapte cu lăzile pline de documente sub cerul liber, în ploaie. Călătoria a fost amânată. Vagoanele de clasa I fuseseră deja rezervate pentru rude, prieteni și chiar metrese ale mai-marilor vremii. Rușii, care nu asistaseră la îmbarcare, n-au vrut să ia în primire vagoanele, până când încărcătura n-a fost descărcată, reîncărcată și inventariată în fața lor. Trenul a plecat cu trei zile întârziere. Dincolo de graniță, soldații ruși dădeau năvală în vagoane. Au fost împiedicați să urce de cazaci, care păzeau cu arma în mână trenul ce le fusese încredințat.*”

„*6 august 1917. La ora trei am ajuns la Kremlin, unde am depus lăzile într-o sală mică și umedă, sală care a fost acceptată, negreșit, fără să fi fost văzută.*” „*9 august 1917. Ocupați cu aranjamentul de la Casa de Depuneri, pe care l-am terminat. În subsolul acestei case avem 48 de lăzi, deasupra 26, iar la Kremlin 99.*” „*23 august 1917. Azi noapte am început mutarea lăzilor de la Kremlin la Casa de Lombard. Am dus, în 11 camioane, cam jumătate din ele, cele mai multe ale Ministerului de Externe și Interne, puține ale noastre (ale Ministerului Cultelor) și ale Domeniilor*”, scrie Lapedatu, în jurnalul său.

Întors de la Moscova, Alexandru Lapedatu a fost desemnat expert al delegației României la Conferința de Pace de la Paris. După Marea Unire, a predat istoria veche la Universitatea din Cluj. - Voicu Marian, *op.cit.*, p.112.

tezaurul de la Râmnic și una cu cel de la Vorona. Din cele trei lăzi pe care le trimisese starețul Mănăstirii Secu, fără chitanță, la Mitropolie, sunt împachetate în lăzi doar câteva obiecte.

La 8 noiembrie 1916, Alexandru Tzigara-Samurcaș prezintă șefului Marelui Cartier General un dosar cu 35 de file ce cuprind toate procesele-verbale încheiate la mănăstiri, în original, la care anexează și câteva fotografii. Un dosar similar fusese înaintat și Ministerului Cultelor în ziua de 6 noiembrie, dar n-a fost înregistrat, după repetabila insistență a sa, decât „în 22 aprilie 1917, sub nr. 45 853”³⁸⁰.

Interesându-se după război de soarta odoarelor depuse la Iași, Alexandru Tzigara-Samurcaș primește, în 22 aprilie 1923, răspunsul Ministerului Cultelor și Artelor: „cele șapte lăzi depozitate la 3 noiembrie 1916 au fost expediate, prin îngrijirea Casei Bisericești, refugiată la Iași în februarie 1917, la Moscova, de unde nu s-au mai întors”³⁸¹.

În ziua de 12/25 decembrie 1916, începe încărcarea tezaurului în gara Iași, operațiune încheiată pe 14/27 decembrie; sunt umplute 17 vagoane.

După doar o lună, țarul Nicolae II avea să abdice, la 2 martie 1917, în favoarea fratelui său Mihail Alexandrovici Romanov, care a refuzat să accepte puterea până la decizia Adunării Constituante. Lumea nu va mai fi niciodată aceeași.

Starețul Mănăstirii Neamț, Arhimandritul Mitrofor Meletie Nicuță amintește în lucrarea sa „Istoria Sfintei Mănăstiri Neamț în timpul marelui război, 1916-1918”, despre o telegramă primită de la ministrul Cultelor I.G. Duca, în iulie 1917. Textul telegramei făcea trimitere la picturile lui Nicolae Grigorescu aflate la Mănăstirile Neamț³⁸² și Agapia³⁸³. Ministrul solicita, ca tablourile să nu fie îndepărtate de locul unde acestea se găsesc. Această telegramă este o dovadă indirectă, dar convingătoare, care atestă că I.G. Duca a contribuit la salvarea unor prețioase opere de artă, obiecte de patrimoniu, în timpul Primului Război Mondial.

În anul 1917 va fi trimis al doilea transport cu valori ale Băncii Naționale a României; un tren de 24 de vagoane, conținând 188 casete în valoare totală de 1.594.336.721,09 lei, a fost trimis pe 27 iulie 1917 la Moscova, deși izbucnise deja revoluția bolșevică.

³⁸⁰ Alexandru Tzigara-Samurcaș, *op.cit.*, p. 187.

³⁸¹ Voicu Marian, *op.cit.*, p.112-114.

³⁸² În Muzeul Mănăstirii Neamț se păstrează câteva icoane în ulei, pe suport de tablă, pictate de N.Grigorescu: *Buna Vestire, Dumnezeu Tatăl, Întâlnirea Fecioarei Maria cu Elisabet*. Există în același muzeu un tablou pe pânză, de mari dimensiuni, intitulat *Fuga în Egipt*, semnat în alfabet de tranziție: N. Grigorescu, 1857. - Arhim. Benedict Sauciu, *op.cit.*, p.247.

³⁸³ Pe lângă picturile murale din Biserica Sf. Voievozi, având o valoare artistică de neegalat, la Mănăstirea Agapia se păstrează 24 de icoane realizate în tinerețe de N. Grigorescu (1858 -1861), lucrări considerate copodopere ale stilului neoclastic românesc în arta religioasă din țara noastră. Tot din aceeași perioadă (1858) datează și portretul Mitropolitului Moldovei și Sucevei, Sofronie Miculescu, pictat de N. Grigorescu. Printre icoanele, tablourile și compozițiile murale realizate de pictorul Nicolae Grigorescu la Biserica Sfinții Voievozi a Mănăstirii Agapia amintim de *Drumul Crucii, Ruga în grădina Ghetsimani, Punerea Mântuitorului în mormânt, Cina cea de Taină, Intrarea Mântuitorului în Ierusalim sau Sfânta Fecioară Maria cu Pruncul Iisus*. - Ibidem, p.249.

În vara anului 1917, pe fondul temerilor că armata română va ieși învinsă pe frontul din Moldova, autoritățile române au luat decizia să mai trimită un tren cu valori la Moscova. De această dată, vorbim de 24 de vagoane în care au fost încărcate valori de aproape 1,6 miliarde lei aur aparținând Băncii Naționale și 7,5 miliarde de lei aur, bijuterii, tablouri și alte diferite depozite ale Casei de Depuneri și Consemnațiuni. În documentele oficiale se spunea că toate „*trec sub garanția guvernului Rusiei în ceea ce privește securitatea transportului, depozitării, precum și a înapoierii în România*”³⁸⁴.

Așadar, în urma demersurilor lui Alexandru Tzigara-Samurçaș, numeroase obiecte de cult, de mare valoare, aflate în pericol de a fi afectate de conflagrație, au fost trimise la Iași, unde, din nefericire, au fost incluse în lotul de odoare, tablouri, icoane, documente, cărți și manuscrise, care au luat drumul Moscovei, în cursul anului 1917, în speranța că acolo vor fi puse la adăpost de o eventuală distrugere a lor din partea trupelor invadatoare.

După ce Primul Război Mondial s-a încheiat, România a încercat în mai multe rânduri să obțină tezaurul de la ruși.

Documentele privind evacuarea valorilor în Rusia – cu excepția celor ale B.N.R., extrem de riguroase, până la ultimul gram de aur – sunt risipite în arhive, niciodată centralizate. Istoricii invocă graba extraordinară în care s-a făcut evacuarea bunurilor. Niciodată însă în 100 de ani nu s-a realizat o verificare a ceea ce s-a trimis, folosind aceste inventare, și a ce s-a primit, folosind inventarele din 1935 și 1956, pentru a vedea dacă mai sunt bunuri care trebuie să fie restituite. Inventatul din 1935 privind restituirea arhivelor este, de asemenea, de negăsit. Lipsa acestor documente esențiale face dificilă activitatea istoricilor privind istoria Tezaurului românesc.

De aceea, prezentarea acestor documente își propune să scoată la lumină aceste fapte, din care reiese clar rolul pe care clerul l-a jucat în acea vreme de grele încercări pentru țară și neam.

ANEXE – DOCUMENTE

1. Proces-verbal încheiat la Mănăstirea Agapia între Alexandru Tzigara-Samurçaș și stareța Epraxia Deme.

(AMMB, dosar 81, vol. I)

„Potrivit Înaltului Ordin al Marelui Cartier General nr.30/ 11 Octombrie 1916 prin care subsemnatul sunt însărcinat a transporta tezaurule mănăstirești, ducându-le provizoriu la loc de siguranță, azi 14 Octombrie, de față fiind Cuvioșia Sa Superioară și Consiliul Spiritual și Economic al Sf. Mănăstiri Agapia, jud. Neamț, am ales din veștmântăria mare următoarele odăjdii și odoare ce urmează a fi ridicate de delegatul Guvernului: una Evanghelie slavonă din 1646,

³⁸⁴Voicu Marian, *op.cit.*, p.121.

nr.inv.128, ferecată în argint aurit manuscris cu ornament; una Cruce de Chiparos fără Scaun, cu chenar de argint, nr. inv. 100; un Sfânt Aer cusut cu fir pe mătase, nr. Inv. 132; una iconiță a Sf. Treimi, îmbrăcată în argint, nr.inv. 97; una Cruciuliță de Chiparos, argint și 17 fire mărgean, nr. inv. 100; una Cruciuliță de corn de inorog negru, nr. inv. 100; una poală din 1821, nr. inv. 161; un Stihar diaconesc, mătase brodată, nr. inv. 152; un panaghier de argint aurit, nr. inv. 186, două candelă vechi de argint, nr. inv. 86; două Cruci de Chiparos, una din 1857, nr. inv.5; una icoană cusută cu fir Cina cea de Taină, nr. inv. 43. În afară de acestea, după declarația celor mai de sus, alte odoare vechi neaflându-se iar celelalte rămânând în buna pază a Mănăstirii. S-a încheiat prezentul Proces Verbal de ridicare.”

2. Proces-verbal încheiat la Mănăstirea Neamț între starețul Arhim. Mitrofor Meletie Nicuță și Alexandru Tzigara-Samurcaș, 15 octombrie 1916.

(AMN, dosar luna octombrie, 1916)

„Proces verbal,

Azi 15 octombrie 1916.

Subsemnatul, Al. Tzigara-Samurcaș, delegat prin Înaltul ordin al Marelui Cartier General, Nr.30, din 11 octombrie 1916, „a inventaria și transporta toate tezaurele mănăstirilor”, m-am deplasat într-acest scop, în ziua de 14 octombrie la Sfânta Mănăstire Neamț, unde am pus în cunoștință pe Cuvioșia Sa Starețul Mănăstirii, de scopul venirii mele.

Preacuvioșia Sa Arhim. Meletie Nicuță, Stareț al Mănăstirii Neamț, luând cunoștință de Înaltul ordin, mi-a declarat că nu i se poate conforma, fără a avea prealabila dezlegare de la I.P.S. Mitropolit Pimen Georgescu, și de la Casa Bisericii, refuzând a ne da orice alte lămuriri referitoare la însărcinarea ce avem de îndeplinit.

Subsemnatul, delegat al Marelui Cartier, am încercat prin telefon a pune în cunoștință despre refuzul întâmpinat, pe dl General C. Preșan (Constantin Prezan, comandantul Armatei de Nord) la Bacău.

Neputându-i vorbi, i-am telegrafiat cerându-i lămuriri asupra modului cum să aduc la îndeplinire Înaltul ordin primit.

Azi, 15 octombrie ora 8.00 a.m., neprimind nici un răspuns, iar P. Cuv. Sa Părintele Stareț, cu toate insistențele puse de subsemnatul delegat, și a lămuririlor date că Înaltul ordin militar, în stare de război în care ne aflăm, trebuie să aibă precădere față de orice altă autoritate, a refuzat a i se confirma ordinului Marelui Cartier.

După consfătuirea Preacuvioșiei Sale, Starețul, cu Părintele Mare Ecclesiarh, Ieromonahul Ghimnazie Ifrim prezent la această a doua ședință. Cuvioșiile lor refuză a arăta tezaurul mănăstirii, sau a da amănunte asupra locului unde se află acum, fiind însă ridicat din veșmântăria mănăstirii, unde se afla în timpul normal.

În așteptarea unui răspuns de la Comandantul Armatei de Nord, subsemnatul delegat al Marelui Cartier am pornit spre Mănăstirea Secu, de unde urmează să mă întorc aici, pentru a da urmare instrucțiunilor Comandamentului Armatei de Nord. Prezentul proces-verbal s-a încheiat în dublu exemplar, luând fiecare din părți câte unul.

Delegat al Marelui Cartier, Al.Tzigara-Samurcaș.

Stareț, Arhim. Meletie Nicuță.

Ierom. Ghimnazie Ifrim”

3. Copie de pe raportul Nr. 357 din 26 octombrie 1916 al Stăreției Mănăstirii Neamțului.

(AMN, luna octombrie 1916)

„După aceasta am condus pe D-l Samurcaș la locul unde era depus tezaurul, de unde a ales ce a crezut mai de valoare și așezându-le în o ladă de chiparos, s-a încheiat un proces verbal de obiectele ridicate.

După aceasta D-l Maior Kiriac a procedat la facerea anchetei, pentru faptul că eu am refuzat de prima dată ordinul Marelui Cartier. A încheiat un proces verbal cu interogatorul atât a D-lui Samurcaș, cât și al meu. După terminarea procesului verbal, D-l Maior în hotărârea sa, fără să se refere la vreun alt ordin, m-a declarat arestat, precum și să fiu condus sub escortă la Marele Cartier, deoarece am refuzat de a mă supune ordinului de mai sus; dând totodată ordin la jandarmi, ca eu să merg până la Piatra Neamț cu ce trăsură voi voi. Am telegrafiat chiar atunci Înalț Prea Sfinției Voastre, că sunt arestat, sub nr. 344. Prezentându-mă la compania de jandarmi din Piatra Neamț, am stat puțin; apoi cu același jandarm am plecat la gară cu trăsura, după care am plecat cu trenul la Bacău.

În ziua de 18 m-am prezentat la D-l Colonel Batîr cu actele; m-a primit bine, spunându-mi în puțină discuție ce am avut, că am și eu puțină dreptate, apoi în rezoluția sa pusă pe acte ma trimis la Consiliul de Război; și prezentându-mă la Consiliu, care deja știa chestiunea, au început unii din d-nii Consilieri a mă acuza, că nu m-am supus ordinului Marelui Cartier și se pronunța zicând: că am să înfund pușcăria, alții că mă vor bate etc. dar cercetându-mă puțin la Consiliu, au înaintat actele la Pretoriat, acolo nefiind timp, D-l maior Schipari a amânat ședința pe ziua de 19 și mi-a dat drumul în oraș. M-am dus la Prea Cucernicul Protoereu, unde m-a primit foarte bine, i-am povestit pricina, am rămas în noaptea viitoare acolo.

A doua zi 19 octombrie m-am prezentat iarăși la Pretoriat, unde D-l maior Schipari m-a tratat cu un ceai, apoi între alte discuții am arătat și ordinul Înalț Prea Sfinției Voastre nr.. 2287, care tratează despre odoarele bisericesti. Apoi d-l maior, ascultând cele declarate de mine, m-a întrebat că de ce m-a arestat, deoarece nu au avut nici un ordin, apoi, luând o copie de pe ordinul Înalț Prea Sfinției Voastre, au alăturat la celelalte acte și eliberându-mi un permis pentru tren, am plecat la mănăstire.

Voiam să vin la Iași, dar trebuia să fac cel puțin 5-6 zile cu trenul. Acestea, de mai sus, așa fiind, depun la picioarele Înalt Prea Sfinției Voastre, spre a lua cunoștință de cele întâmplate cu ridicarea Tezaurului mănăstirii Neamțu....

Stareț (s.s.) Arhim. Meletie”

4. Proces-verbal încheiat la Mănăstirea Neamț, cu ocazia ridicării obiectelor de patrimoniu.
(AMN, luna octombrie 1916)

„Proces-verbal nr.4 A,

Astăzi 16 octombrie 1916.

Subsemnatul, delegat al Marelui Cartier General întorcându-mă la Mănăstirea Neamț, însoțit de dl Maior Chiriac Sandu, Comandantul Companiei de Jandarmi Neamț. Procedând în urma constatărilor făcute de dl Comandant al Companiei de Jandarmi Neamț și consemnate de domnia sa într-un proces-verbal la aducerea misiunii încredințate prin Înaltul ordin Nr. 30 din 11 octombrie 1916, am ridicat din tezaurul mănăstirii următoarele odoare:

- 1. O Evanghelie, manuscris slavon, din 1436, nr. inventar 36;*
- 2. O Evanghelie, manuscris slavon, din 1512, nr. inventar 36;*
- 3. O Evanghelie, manuscris slavon, din 1555, nr. inventar 36;*
- 4. Un panaghiar al lui Ștefan cel Mare , din 1502, nr. inventar 101;*
- 5. O Cruce triplată, ferecată cu filigran aurit, din 1560, nr. inventar 16;*
- 6. O Cruce triplată, ferecată cu filigran aurit, mai mică din 1558, nr. inventar 17;*
- 7. O Cruce triplată, ferecată cu filigran aurit, mai mică, din 1558, nr. inventar 18;*
- 8. Două Cruci ferecate cu argint aurit și cu mărgean, fără suport, nr. inventar 2;*
- 9. Patru discuri ctitorești, unul nepoleit, nr. inventar 53;*
- 10. O lingură a lui Ștefan Tomșă, nr. inventar 57;*
- 11. Două cadelnițe de argint, în formă gothică, nr. inventar 116;*
- 12. Un pahar de argint, poleit, nr. inventar 110;*
- 13. Un Sfânt Aer, din 1637, nr. inventar 281;*
- 14. Cinci Cruci din 1791, nr. inventar 5;*
- 15. Cinci Cruci din 1800, nr. inventar 4;*
- 16. Cinci Cruci din 1853, nr. inventar 660;*
- 17. Cinci Cruci din 1866, nr. inventar 568;*
- 18. Una fără suport, nr. inventar 570;*
- 19. Un covor oriental, nr. inventar 459;*

Toate aceste obiecte s-au depus într-o ladă de chiparos;

Drept care s-au încheiat 4 procese-verbale, în triplu exemplar.

Delegat al Marelui Cartier General al Armatei, Al. Tzigara-Samurcaș.

Comandantul Companiei de Jandarmi Neamț, Maior Chiriac Sandu.

Părintele Stareț al Mănăstirii Neamț, Arhim. Meletie Nicuță.

Mare Ecclesiarh, Ierom. Ghimnazie Ifrim”

Bibliografie:

1. „*Monitorul Oficial*”, nr.189 din 20 nov 1916.
2. Aioanei Timotei, arhimandrit, *Viețuitori din chinovia Neamțului în veacul al XX-lea, Biografii*, București: Editura Trinitas, 2008.
3. Arhiva Mănăstirii Neamț, dosar 10 (Octombrie)/1916.
4. Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Dosar nr. 81/1916, *Războiul 1916-1918*, vol. I, II.
5. Bălan Ionichie, arhimandrit, *Patericul românesc*, ediția a VI-a Vânători-Neamț: Editura Mănăstirea Sihăstria, 2011.
6. Bulei I., *Românii în secolele XIX-XX. Europenizarea*, București: Editura Litera, 2011.
7. Ciucă M., *Tezaurul de la Pietroasa*, București: Editura Saeculum I.O., 2010.
8. Cotan C. C., *Biserica Ortodoxă Română în timpul Primului Război Mondial*, București: Editura Basilica, 2008.
9. Duca I. G., *Amintiri Politice*, vol. II, București: Editura Helicon, 1993.
10. <http://luceafarul.net/banca-nationala-a-romaniei-in-timpul-primului-razboi-mondial>, accesat la data de 8 iunie 2021.
11. http://www.romania-actualitati.ro/tezaur_pietroasa_si_guarrazar, accesat în data de 29 mai 2021.
12. Iliescu O., *Rolul lui Constantin Moisil în organizarea și dezvoltarea Cabinetului Numismatic de la Biblioteca Academiei*, în *Sudii și Cercetări de Bibliografie*, 1969.
13. Iorga N., *Discursuri parlamentare*, vol. II., București: Editura Politică, 1981.
14. Mamina I., *Consilii de Coroană*, București: Editura Enciclopedică, 2015.
15. Nicuță Meletie, arhimandrit mitrofor, *Istoria Sfintei Mănăstiri Neamț în timpul marelui război 1916-1918*, Mănăstirea Neamț, 1927.
16. Pentelescu A., Preda G., *Mitropolitul Pimen Georgescu (1853-1934) și Marea Unire din anul 1918*, București: Editura Militară, 2019.
17. Popovici Andronic, arhimandrit, *Istoria Sfintelor Mănăstiri Neamț și Secu*, vol.I, Universitatea de Stat din Moldova, Centrul de Studii Interdisciplinare Chișinău-Oradea, Mănăstirea Secu, 2016.
18. Prahoveanu Timotei, episcop-vicar al Arhiepiscopiei Bucureștilor, *Pagini vechi și noi din istoria Lavrei Neamțului*, vol. I, II, București: Editura Basilica, 2018.
19. Radu Gheorghe, *Un veac de la Marea Unire, contribuția județului Neamț la întregirea neamului*, Piatra-Neamț: Editura Cetatea Doamnei, 2018.
20. Romașcanu Gr. M., *Tezaurul român de la Moscova*, București: Editura Saeculum, 2000.
21. Sauciu Benedict, arhimandrit, *Mănăstirea Neamț. Vatră de spiritualitate și cultură românească*, Vol. I – *Mănăstirea Neamț în perioada regimului comunist*, Iași: Editura Doxologia, 2017.
22. Scurtu I., *Tezaurul României de la Moscova*, București: Editura Enciclopedică, 2014.
23. Serviciul Județean Neamț al Arhivelor Naționale (S.J.N.A.N), Fond *Mănăstirea Neamț*, dosar 8/1916, vol. VIII; Fond *Mănăstirea Văratec*, dosar 18/1916.
24. Tutunaru A. *Tezaurul României la Moscova*, - <https://www.stindard.ro/historicum/tezaur.pdf>, accesat la data de 28 mai 2021.
25. Tzigara-Samurcaș Al., *Memorii*, vol. III, București: Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1991.
26. Ungureanu Evghenie, arhim., Racliș Zenaida, arhim., *Istoria Mănăstirii Văratec, în anul mântuirii 1932.*, Tipografia Sf. Mănăstiri Neamțu, 1932.
27. Voicu M., *Tezaurul României de la Moscova: inventarul unei istorii de o sută de ani*, Colecția Istorie, București: Editura Humanitas, 2016.
28. Voiculescu C. <http://www.revistamemoria.ro/wp-content/uploads/2017/11/57-claudia-voiculescu-interviu-cu-dr.-macavei.pdf>, accesat la data de 1 iunie 2021.